

АНОТАЦІЯ

Костенко Г. К. Антропологічний вимір сучасної української культури у стані постколоніалізму

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – Філософія (Галузь знання 03 - Гуманітарні науки). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти та науки України, Харків, 2025.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стан постколоніальності сучасної української культури вимагає нових комплексних філософських досліджень, в тому числі і з емансипаційною, деколоніальною соціально-терапевтичною метою, оскільки є історико-культурним досвідом після травми перебування національної культури під тоталітарно-імперським пануванням. Антропологічний вимір сучасної української культури пов'язаний з проблемами національної та індивідуальної ідентичності, намаганням відновлення ідентичності від національних травм. Залежність індивідуальної ідентичності від національної розглядаються у сучасних філософів-теоретиків, представників різних гуманітарних наук. Окремі дослідження стану постколоніальності в ряді досить різних дисциплін - в теорії літератури та економічній історії, в психоаналізі та соціології нашою вимогою є необхідність застосування цілісного підходу, який має нам дати оптика філософії і філософської антропології.

У дослідженнях останнього часу говориться, що головною перешкодою у становленні особистості та суспільства є культурна травма, яка виникає як наслідок функціонування тоталітарних колоніальних

суспільств у XX столітті. Поняття культурної травми аналізується у дослідженнях Дж. Александера, К. Карут, А. Ніла. Філософські перспективи дослідження культурної травми пов'язані з постколоніальною та деколоніальною філософією. Насамперед ми звертаємо увагу на постколоніальну філософську парадигму та її поширення в українському культурному просторі, а також вплив теорій громадянського суспільства і долання колоніальної травми на виховання окремої особистості, емансипації її від колоніального тиску.

Оскільки в культурі імперський тиск найчастіше виявляється у формі дискурсивних владних практик і є малопомітним зсередини культурного простору соціуму, важливим видається саме розпізнання культурницького впливу імперії, як такого, що є антагоністичними до вибудовування національної самоідентифікації, та відділення їх від загальних владних практик, що існують в будь-якій державній нації. Нинішня соціокультурна ситуація в Україні може бути схарактеризована з точки зору постколоніальної теорії з одного боку як та, що некритично відтворює імперські культурні дискурси, з іншого, свідомій частині суспільства властиві також травматичні наслідки тривалої бездержавності, коли всі владні практики, навіть з боку національної державної влади, апріорі відкидаються як ворожі, бо історично належали довгий час окупанту та колонізатору. У такому стані складно намагатись прагнути віднайдення власної національної культурної ідентичності, невіддільної від подолання постколоніальної травми. Тому наша робота спрямована, по-перше, на вивчення практик опору колоніальності та імперському тиску, по-друге, на ідентифікацію реалізації та реплікації імперської дискурсивної влади в культурному полі, а також на дослідження націоцентричних наративів – як окремих граней і проявів стану постколоніальності сучасної української культури.

Актуальність та вибір теми дослідження обумовлені збільшенням

практичного та наукового інтересу до тем колоніальності та постколоніальності культури, а також активним входженням української культури у світовий глобальний культурний простір, визначенням свого національного обличчя та боротьбою з імперсько-російськими військово-політичними та культурними загрозами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана у межах комплексної наукової теми кафедри теорії культури і філософії науки філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Трансдисциплінарні дослідження в науці і культурі» (державний реєстраційний номер 0115 U001701).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є здійснити філософсько-антропологічний аналіз сучасної української культури в аспекті її колоніальності / постколоніальності.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- 1) уточнити поняття постколоніалізму та способів його вираження через панівні та другорядні дискурси та наративи;
- 2) дослідити і прослідкувати розвиток постколоніального звільнення культури від наслідків імперського тиску;
- 3) ідентифікувати та номінувати стрижневі засоби імперського впливу, як минулі, так і ті, що лишаються дієвими протягом довгого часу, та відтворюють себе у різних галузях культурного поля;
- 4) виявити особливості українського (пост)колоніального спадку;
- 5) розглянути різноманітні соціокультурні практики опору, рефлексії травми та постколоніальної української свідомості;

Об'єктом дослідження є сучасна українська культура та її філософські сенси.

Предметом дослідження є постколоніальні характеристики (атрибуції) та дискурси в сучасній українській культурі, які проявляють

себе зокрема в процесі антиколоніальної російсько-української війни.

Методи дослідження.

Методологічна програма дослідження має комплексний міждисциплінарний та трансдисциплінарний характер, поєднуючи стратегії постколоніальних досліджень, герменевтики, філософської та культурної антропології на основі системного багатокомпонентного аналізу. Для вирішення поставлених завдань в дисертації використовуються такі методи дослідження: логіко-аналітичний (визначення концептуального поля дослідження, основних категорій), метод моделювання (для аналізу різних моделей національного будівництва, національної держави, що протистоїть імперії), функціональний (для аналізу функціонування різних моделей постколоніального розвитку), семіотичний (аналіз багатшарової семантики креольської свідомості та феноменів подвійної колоніальної культури, зокрема літератури), герменевтика (для аналізу літературних постколоніальних творів).

В ході дослідження нами використана власне постколоніальна методологія, методологія феміністичних студій, психоаналітичний метод, крос-культурний, соціокультурний аналіз, семіотично-символічний та герменевтичний методи. Також використовуємо сучасні дослідження з теорії травми, теорії прихильності, теорії влади, нації і етносу.

Методологія дослідження. Антропологічний підхід до аналізу постколоніальної проблематики у нашому дослідженні побудований як такий, що синтезує міждисциплінарний дослідницький доробок, залучивши до дослідження, крім власне постколоніальної методології Е. Саїда, Г. Бгабга, Ф. Фанона, Г. Грабовича, Е. Томпсон, Г.Ч. Співак, досвід теорії травми і психоаналіз (К. Карут, З. Фройд), соціокультурний аналіз (Ж. Бодріяр, А. Бергсон, С. Жижек), літературознавчі студії (О. Забужко, М. Павлішин, Г. Грабович, П. Іванішин), дослідження теорій нації (Б. Андерсон, К. Гірц), етносу (Е. Сміт), влади (М. Фуко, П. Бурд'є),

історичних, політичних та економічних передумов колоніального та постколоніального стану української сучасності.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у постановці та авторському розв'язанні важливої проблеми постколоніальності культури на прикладі українських реалій та дискурсів, її сутності, представленості та перспектив розвитку, аналізі концептів імперського тиску, внутрішнього колоніалізму, постмодерністської влади та біовлади, національного дискурсу, дискурсу національної емансипації.

Наукова новизна отриманих результатів розкривається у таких положеннях:

вперше:

1) – визначені характеристики дискурсів постколоніалізму в українській культурі;

2) – охарактеризована позиція національного постколоніального дослідника в динаміці взаємодії із фаховою закордонною спільнотою;

3) – розглянуто обернення історичної пам'яті як спільного минулого в інтересах виключно колонізатора;

4) – доводиться, що семіотична завантаженість постколоніальних текстів ускладнена та полілогічна: крім ідей опору також міститься відбиток перебування під колоніальним тиском, як правило, чим сильніше явне заперечення впливу, тим більше рівнів семантики ми можемо знайти в таких текстах;

5) – прослідковано збіг механізмів та наслідків травматичного досвіду представника колонізованої спільноти та дитини, позбавленої відповідального Дорослого;

6) – визначені дискурс постколоніалізму як постімперський деконструктивістський (Юрій Андрухович), дискурс національного оновлення (Сергій Жадан) та дискурс національної емансипації (Оксана Забужко);

7) – розглянуті соціокультурні практики опору імперському тиску (Горький Лук);

поглиблено розуміння:

– теоретичних узагальнень щодо імперського та націоцентричного дискурсів в рамках постколоніального звільнення культури;

– теорій дискурсу та наративу;

– основних філософських підходів до понять «пост колоніалізму», «імперії», «влади», «національної держави», «особистості», «свободи», «біовлади», «медіакратії»;

отримало подальший розвиток:

– теорія постколоніалізму як психологічної та психоаналітичної компенсації, подолання комплексів меншовартості та другорядності;

– семіотичні теорії колоніальних текстів Едварда Саїда як моделі європоцентризму та панування колонізатора над логікою і несвідомим Іншого.

— каталогізація та визначення типових травм колонізованого, таких як 1) втрата органічних відносин з власною землею як територією побутування внаслідок примусового вивласнення з боку імперії

2) порушеність та розмитість гендерних ролей та самоідентифікації, особливо стосовно проявів маскулінного

3) перенаправлення агресії з недосяжного ворожого Іншого на свого, внаслідок чого розмивається єдність спільноти

4) інфантилізація дорослих повносправних членів соціуму до рівня керованих одиниць

5) відчуженість від власної історії через узурпацію подій та героїв минулого імперською пропагандою.

Практичне значення одержаних результатів дисертації. Проведені в дисертаційній роботі результати дослідження можуть бути використані у

сфері філософських досліджень, а також в галузі культурології, мистецтвознавства та політології, вони можуть стати основою нових антропологічних підходів, а також міждисциплінарних досліджень феномену постколоніалізму, для виховної патріотичної роботи, підготовки студентів до лекційних і семінарських занять з філософії, культурної антропології, теорії еліт, філософії культури. Перспективним є використання методології дисертаційної роботи у сфері регіональних, етнічних та гендерних досліджень.

Висновки і матеріали дослідження можуть бути використані в якості навчального курсу в освітніх програмах всіх рівнів: шкільного і позашкільного (гуртки, студії, школи естетичного виховання), освітні програми у ЗВО рівня бакалавр і магістр, для післядипломної освіти.

Розробка даної методології на ґрунті українських реалій може слугувати універсальною методологічною основою для дослідження явищ української культури і соціально-громадянського життя. До того ж, дана методологія може дієво допомогти услід за позбавленням топонімічних та меморіальних ознак комуністично-тоталітарного минулого, відомого як процес декомунізації, розпочатий УІНП декілька років тому, якісно провести так само необхідний процес топонімічно-меморіальної, а також календарної деколонізації соціокультурного простору.

Дослідження особливостей функціонування стану постколоніальності в Україні можуть бути корисні всім, хто цікавиться можливостями подолання наслідків тоталітарної та/або імперської влади, особливо спеціалістам-дослідникам з країн колишнього Радянського Союзу та колишнього Варшавського договору, і загалом дослідникам-антропологам націй, які відчують тягар впливу Імперії – від країн Африки до бездержавних народів, що досі потерпають від імперського тиску.

Основні положення дисертаційної роботи викладено та обговорено

на 14 наукових та науково-практичних конференціях різного рівня.

Результати дослідження відображені у 21 публікації, 7 статей опубліковані у наукових спеціалізованих фахових виданнях, також додатково 2 статті у «Наукових записках НУ «Острозька академія». Серія Культурологія» (2017, 2018).

Дисертаційна робота складається зі вступу, 3 розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатку.

У першому розділі розглядається філософсько-антропологічний та постколоніальні підходи як сучасні методології дослідження національних культур. Говориться про антропологічний вимір постколониалізму, також проаналізовані концепти “постколониалізм”, “антиколониалізм”, “національна травма”, охарактеризована позиція національного та закордонного постколоніального дослідника, обговорені проблеми взаємодії українських та закордонних дослідників. Викладені основні теоретичні положення поняття національна травма. Філософія розглядається як ефективний засіб подолання національної травми.

У другому розділі “Постколониальні виміри сучасної української культури” з філософсько-антропологічної позиції проаналізовані національні міфи та герої, а також різноманіття постколоніальних дискурсів в українській літературі: від почути голос пригнічених в творчості Оксани Забужко до деконструкції імперських чар у романах Юрія Андруховича, розглядається культура національного опору та творчість Сергія Жадана.

У третьому розділі відображено основні поточні виклики сучасного світу, зокрема проблеми біовлади та медіакратії, звернуто увагу на позицію та відповідальність сучасного дослідника, а також підноситься питання про реакцію філософів та філософії як науки на актуальну ситуацію російсько-української війни.

Ключові слова: філософська антропологія, філософія культури,

теорії постколоніалізму, українська культура, антропологічний вимір, національні наративи, колонія, імперія, національна травма, національний опір, російсько-українська війна.